

Назарій Лоштин

Шеретюк, Руслана, і Стоколос, Надія.
«*Pietas et Litterae*» («Благочестя та Освіта»).
Культурно-освітня діяльність ордену піарів
на Волині (кінець XVII — перша третина XIX ст.)
(Рівне: О. Зень, 2018), 289 с.

Діяльність чернечих спільнот Католицької Церкви на українських землях почали активно вивчати після проголошення незалежності у 1991 р. Серед перших, хто започаткував дослідження католицьких орденів, був львівський історик Модест Чорний¹, а однією з перших опублікованих праць стала книжка Наталії Сінкевич². Окрім домініканців, отримали свого дослідника й францисканці — йдеться про дисертаційну роботу Андрія Стасюка³. Проте чи не найкраще на сьогодні вивчено діяльність Товариства Ісуса на українських землях⁴. Серед сучасних молодих науковців

---

¹ У 2002 р. він захистив кандидатську дисертацію на тему «Домініканський орден в державах Центрально-Східної Європи в XIII — першій половині XIV ст.». Більшість праць Чорного, присвячених домініканському ордену, включно з текстом дисертації, зібрано у посмертно виданій книжці: Модест Чорний, *Вибрані праці* (Львів, 2014).

² Наталія Сінкевич, *Laudare, benedicere, praedicare: Домініканський орден на Волині в кінці XVI — на початку XIX ст.* (Київ, 2009).

³ Андрій Стасюк, «Місіонерська діяльність Ордену францисканців на Русі XIII — першої третини XV ст.» (Автореф. дис. канд. іст. наук, НАН України, Інститут Українознавства ім. І. П. Крип'якевича, Інститут народознавства, 2016), 1–19.

⁴ Тетяна Шевченко, *Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI — середини XVII ст.* (Львів, 2005); Василь Кметь, «Львівський єзуїтський колегіум на тлі контрреформації у Речі Посполитій в XVI — першій половині XVII ст.» *Проблеми архівознавства і джерелознавства. Зб. наук. пр.*

варто згадати Анну Кирилюк, що студіює історію монастирів Волині кінця XVIII — середини XIX ст.⁵ Активно досліджується книжкова спадщина католицьких чернечих орденів, що діяли на українських теренах⁶.

У 2018 р. побачила світ книжка Руслани Шеретюк (докторка історичних наук, професорка Рівненського державного педагогічного університету) та Надії Стоколос (докторка історичних наук, професорка Національного університету «Острозька академія»), присвячена діяльності ордену піарів на українських теренах. Текст складається зі Слова до читача, трьох розділів, післямови, додатків та бібліографії; працю доповнюють географічний та іменний покажчики. Як зазначають авторки, «метою цієї роботи стало з'ясування набутків навчально-виховної праці трьох осередків ордену піарів на Волині, її вплив на духовно-культурний простір краю кінця XVII — першої третини XIX ст.» (с. 7).

до 90-річчя від д. нар. проф. В. Стрельського, Сер. «Істор. архівної справи: спогади, дослідж., джерела» 4 (2001): 334–353; його ж, «Львівський єзуїтський університет (1661–1773),» в *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка* (Львів, 2011), 1: 16–37; Вероніка Кіку, «Єзуїтський університет у Львові (1758–1773), або захист “істини закону”,» *Соціум. Альманах соціальної історії* 4 (2004): 101–113; Сергій Серяков, «Єзуїтське шкільництво на українських землях Речі Посполитої у другій половині XVII ст.» (Автореф. дис. канд. іст. наук, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2004), 1–20.

⁵ Анна Кирилюк, «Скорочення мережі римо-католицьких монастирів у Волинській губернії у XIX ст.: причини та наслідки,» *Краєзнавство* 3/4 (2015): 135–138; її ж, «Регулювання майнового забезпечення римо-католицьких монастирів у Російській імперії (кінець XVIII — XIX ст.),» *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: історичні науки* 7 (308) (2016): 21–25; її ж, «Джерела з історії римо-католицьких монастирів Волинської губернії у фондах Державного архіву Житомирської області,» *Архіви України* 2 (307) (2017): 132–140; її ж, «Жанровий та тематичний репертуар бібліотек римо-католицьких монастирів Волинської губернії (кінець XVIII — початок XIX ст.),» *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки* 5 (354) (2017): 11–17.

⁶ «Ціборовська-Римарович Ірина Олегівна,» Основні публікації, відвідано 5 квітня 2019, <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/everlib/person/126711>; Назарій Лощтин, «Бібліотеки монастирів Львівської латинської митрополії XIV–XVIII ст.: книгознавчі аспекти» (Автореф. дис. канд. іст. наук, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, 2018), 1–18.

Перший розділ «Римо-католицькі чернечі ордени: утворення, організація, діяльність на Волині» описує історію чернечих спільнот Католицької Церкви та їхню діяльність на теренах Волині. У підрозділі 1.1. коротко охарактеризовано щаблі становлення католицького чернецтва від пізньої Античності до сьогодення (с. 9–11), у підрозділі 1.2. аналізується діяльність чернечих орденів на Волині — домініканців (13 осередків), єзуїтів (2), францисканців (10), бригідок (1), кармелітів (9), боніфратрів (1), капуцинів (6), тринітаріїв (7) та шариток (2). Короткі нариси про ці спільноти поєднано з енциклопедичними довідками про відповідні ордени та стислою історією окремих монастирів. На жаль, подеколи наведено інформацію, яка взагалі не стосується контексту й тематики монографії, наприклад про іспанського письменника Мігеля де Сервантеса та роль тринітаріїв у його житті (с. 41). Дещо дивує і вживання класичних радянських штампів стосовно єзуїтів — наприклад, приписування Товариству Ісуса принципу «мета виправдовує засоби» (с. 18).

У другому розділі «Обставини виникнення, постать засновника, особливості діяльності ордену піарів» висвітлюється діяльність піарів крізь призму постаті їхнього засновника Йосифа де Каласанса, подано аналіз їхньої освітньої концепції та участь у роботі Едукаційної комісії Речі Посполитої. Появу ордену піарів авторки монографії розглядають як наслідок Контрреформації та втілення у життя ухвал Тридентського собору (с. 50). Тут дещо дивним як для сучасного наукового тексту видається вживання ще одного радянського штампу про Контрреформацію як «феодално-католицьку реакцію» (с. 49). На наступних сторінках подано коротку біографію Йосифа де Каласанса, майбутнього засновника піарів. Напрошується зауваження щодо некоректного трактування служіння піарів у лікарнях, притулках та в'язницях як «волонтерської» діяльності. Хоч перед тим її названо благодійницькою, авторки, ймовірно для спрощення, називають таку форму християнського служіння духовенства волонтерством.

Першу «благочестиву школу» (*scuole pie*) Йосиф де Каласанс заснував у 1597 р. у Римі. Дослідниці високо оцінюють задум де Каласанса: «геніальність інтуїції Йосифа де Каласанса полягала у тому, що саме за допомогою загальнодоступної, обов'язкової і безкоштовної школи він побачив потенціал здійснення своєї соціальної реформи, тобто шанс для молодих людей із бідних

сімей подбати про власне матеріальне забезпечення і загалом про своє гідне життя» (с. 53). Основну мету майбутнього ордену піарів книжка окреслює як «забезпечення юнаків безкоштовним навчанням і їхня належна підготовка до свідомої участі у християнському житті» (с. 54).

Руслана Шеретюк та Надія Стоколос заторкують також формування поглядів Йосифа де Каласанса, зокрема вплив на нього ідей кардинала Сільвіо Антоніано. За цим ученням, метою виховання є «формування справжнього християнина, котрий водночас буде зразковим громадянином і патріотом» (с. 55). До головних заслуг де Каласанса авторки відносять уведення в навчальну програму нових предметів, як-от правопису й рідної мови, поділ учнів на класи та суворий контроль за професійним рівнем учителів (с. 56).

У наступному підрозділі монографії аналізується освітня система піарів. Однією з перших її переваг, як відзначають українські дослідниці, є відкритість піарських шкіл для дітей з протестантського середовища (с. 61). Навчальну програму піарських шкіл було розподілено на дев'ять класів і три рівні, а тривалість навчання в одному класі залежала від здібностей та успіхів конкретного учня. Нумерація класів була зворотною, тобто 9-й клас був підготовчим, 8–5-ті передбачали початкову освіту, а школи з 1-ї по 4-ту належали до другого рівня (с. 62). Авторки наголошують, що Йосиф де Каласанс виношував думку про створення вищої школи, яку він втілював 1630 р. із відкриттям у Римі Collegium Nazarenum, де, окрім основних предметів, акцентували увагу на філософії, фізиці та математиці (с. 63). Як підсумовують дослідниці, «в основі педагогічної системи Йосифа де Каласанса знаходилися раціональні та гуманістичні принципи, що тісно контамінувалися з релігійними» (с. 67).

Примітною рисою дослідження є підкреслення відмінностей в освітніх системах піарів та єзуїтів, зокрема негативне ставлення єзуїтів до освітніх інновацій послідовників де Каласанса. Серед таких відмінностей авторки виокремлюють брак надмірної регламентації навчання у піарів на противагу єзуїтському, де все опиралося на *Ratio Studiorum*, а також те, що піари навчали не латиною, а національними мовами (с. 65). Пишучи про індивідуальний підхід до кожного учня, авторки вдаються до ще одного «антиєзуїтського» кліше: «на відміну від єзуїтських, в учнівському середовищі формувалась атмосфера доброзичливості та щирості» (с. 67).

Останню частину другого розділу присвячено постаті найвідомішого з піарів Речі Посполитої — Станіслава Конарського, та участі піарів у реалізації заходів Едукаційної комісії. На жаль, тут фактично не заторкнено діяльність ордену у Речі Посполитій чи бодай на українських теренах, авторки відразу переходять до Конарського та освітніх реформ другої половини XVIII ст. У книжці детально переповідається інформація про життя Конарського, зокрема його навчання у Римі, а також про створення 1740 р. Collegium Nobilium у Варшаві (с. 71–77). Заторнуто також початки реформи піарської освітньої системи, що її започаткував Конарський, та перше втілення у життя цієї реформи у Жешуві: відмову від латинської граматики Альвареса на користь граматики Конарського, а також запровадження нових навчальних предметів — світової історії та історії Польщі, географії, німецької та французької мов (с. 76). Реформу затвердило у Римі 1754 р. орденське керівництво та Папа. Її наслідком стало обмежене вивчення латини й започаткування ґрунтовного навчання польською, введення до програми історії, географії, алгебри, геометрії, фізики та найновішої філософії (с. 77–78).

Наприкінці другого розділу авторки розглядають діяльність Едукаційної комісії у Речі Посполитій та простежують її вплив на подальший розвиток реформ освітньої системи піарів, а також описують активну участь членів цього чернечого ордену у роботі Комісії (с. 82).

Останній, третій розділ «Культурно-освітня праця провідних осередків ордену піарів на Волині впродовж кінця XVII — першої половини XIX ст.», присвячено школам піарів у Дубровиці, Любешові та Межирічі Корецькому.

У підрозділі 3.1. обговорюється перша фаза діяльності ордену піарів у Речі Посполитій — від 1642 р. (королівська фундація у Варшаві) до 1772 р. (30 осередків). Авторки зазначають, що школи піарів були 7-класними, а навчальна програма суттєво не відрізнялась від єзуїтської (с. 88), проте освітні осередки піарів, за їхньою оцінкою, «мали помітніше національне й громадянське забарвлення, оскільки навчання в них велося національною мовою, а також викладалися історія Польщі та право» (с. 88)⁷. Загалом же, як підкреслено

---

⁷ На противу цій оцінці див. про викладання історії у єзуїтів: Василь Кметь, «Історичні студії у Львівській єзуїтській академії (1661–1773),» *Київ-*

в книжці, «заслуга піарського шкільництва полягає у тому, що воно забезпечувало вивчення не лише класичних, але й точних предметів, зокрема математики» (с. 89).

Наступний підрозділ присвячено піарському освітньому осередку в Дубровиці — першій школі піарів у Великому Князівстві Литовському, фундатором якої став великий маршалок литовський Ян Кароль Дольський (с. 90). Школу відкрили 1684 р., кількість учнів у ній на 1688 р. становила 30 осіб, учителів-ченців у 1686 р. було 7, а у 1735 р. — вже 18 (с. 97). Першим ректором навчального закладу був о. Мацей Пачинський. Навчання тривало шість років — по два у кожному класі. До програми викладання входили богословські предмети, філософія, математика, логіка, література, малювання, географія, а також кілька мов: польська, латина, французька, німецька, а від початку ХІХ ст. російська (с. 100). Сприяла навчанню й бібліотека, що нараховувала близько 2 тис. книг (с. 101). За спостереженням авторок, згортання активності піарів у Дубровиці розпочинається вже на початку ХІХ ст., а повністю ліквідований осередок був 1831 р. — у ході репресій царської влади після польського повстання 1830–1831 рр. (с. 110–111).

Далі аналізується діяльність колегіуму у Любешові (підрозділ 3.3.). Монастир піарів тут заснував 1688 р. великий маршалок литовський Ян Кароль Дольський (с. 125), у 1689 р. розпочалося спорудження дерев'яного храму св. Йоана Апостола Євангеліста, у 1696 р. завершилося зведення приміщень монастиря (с. 126–129). Школа при ньому стала функціонувати 1693 р., а її першим ректором був о. Ігнатій Кжижкевич (с. 129). Важливо зазначити, що з 1736 р. при осередку піарів у Любешові відкрили орденський новіціат (с. 133),

---

ська Академія 13 (2016): 173–203. За приклад високого рівня вивчення точних наук у єзуїтських навчальних закладах може слугувати діяльність Фаустина Гродзицького (1710–1787), організатора математичних студій у львівській єзуїтській академії: Ярослав Притула, Василь Кметь, «Гродзицький (Grodzicki) Фаустин», в *Encyclopaedia*, I: 415. Щодо права, то у єзуїтських навчальних осередках на Україні його вивчали у львівському шляхетському колегіумі, на білоруських землях академія у Полоцьку могла надавати науковій ступені канонічного та цивільного права: Василь Кметь, «Єзуїтський шляхетський конвікт», в *Енциклопедія Львова* (Львів, 2008), 2: 286; Назарій Лоштин, «Книги з історії та права Речі Посполитої у бібліотеці єзуїтського колегіуму в Самборі», в *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* 48 (2017): 603.

що пов'язувалося із створенням окремої Литовської провінції піарів. Від 1790 р. школа стала освітнім закладом окремої Піарської навчальної округи, навчання у якій тривало шість років — по два в кожному класі (с. 140). Дослідниці перераховують предмети, що їх тут вивчали: історія Церкви та теологія, латина й польська, красномовство, математика, фізика, історія Польщі та всесвітня історія. Авторки наголошують на важливості функціонування у навчальному закладі фізичного кабінету, якому віленський професор Юзеф Твардовський подарував власну колекцію мінералів, а також на великій бібліотеці колегіуму (близько 3 тис. томів) та новіціату (с. 141). Школа успішно конкурувала з осередком єзуїтів у Пінську. Згодом, у 1806 р., на базі колегіуму відкрили 4-класне повітове училище, що діяло до ліквідації колегіуму 1834 р. (с. 147).

У наступній частині (підрозділ 3.4.) розглянуто роботу колегіуму у Межиричі Корецькому, що діяв з 1702 р. (с. 150). У цій школі спершу було три класи — інфіми, граматики та синтаксису (с. 155), а від середини XVIII ст. її, за рішенням Едукаційної комісії, підвищили до рівня підвідділової вищої школи (с. 155), тож навчання продовжили на рік, включивши класи поетики та риторики. Дещо пізніше, у 1776 р., школа стала шестирічною (с. 157). Окрім того, від 1750 р. при монастирі було започатковано філософські студії для піарів, де, окрім філософії, вивчали геометрію, арифметику, географію, історію та французьку мову (с. 159), а 1826 р. школу підвищили до рівня гімназії (с. 166). При колегіумі існувала бібліотека (близько 4 тис. томів) та фізичний кабінет. Цей осередок було закрито 1831 р. після польського повстання (с. 175).

Українські дослідниці чимало уваги приділили також архітектурним та мистецьким особливостям піарських храмів і монастирів, а також уклали списки ректорів і викладачів піарських шкіл, їхніх найвідоміших учнів та вихованців.

У своєрідному завершенні цього розділу (підрозділ 3.5.) Руслана Шеретюк та Надія Стоколос підсумовують свої спостереження над тим, що польське повстання 1830–1831 рр. стало каталізатором пришвидшення занепаду та ліквідації піарських осередків на Волині. Дубровицький осередок «був звинувачений російською владою в активній допомозі повстанцям», монастир і школу закрито, а шкільне майно передано до першої та другої київських гімназій; наприкінці 1831 р. закрили школу у Межиричі Корецькому, а його

бібліотеку розподілили між гімназією у Житомирі та повітовими школами у Луцьку та Новоград-Волинському; у грудні 1834 р. ліквідували школу у Любешові. (с. 182–183).

У Післямові авторки підводять підсумки свого дослідження, високо оцінюючи культурну та освітню діяльність ордену піарів на Волині: «українська культура завдячує появі і діяльності латинських шкіл тим, що вже в кінці XV — на початку XVI ст. помітно зросла кількість студентів з автохтонних українських земель не тільки у Кракові, а й в університетах Праги, Вітенберга, Базеля тощо»; «вони стали важливою ланкою в прилученні вітчизняного шкільництва до загальноєвропейського»; латинське шкільництво «зробило вагомий внесок у зміну ставлення до книги в українських землях Речі Посполитої ... відбувалась її десакралізація, оскільки книга перетворювалась у необхідне знаряддя пізнання»; спостерігалось «озахіднення багатьох сфер життя українського етносу, особливо його еліти»; діяльність орденів «сприяла творенню на українських землях Речі Посполитої відкритої міської культури. ... розширювалась та удосконалювалась мережа добродійних осередків» (с. 186–187).

Завершують книжку цінні додатки, зокрема «Книга генеральних візитацій школи отців-піарів у Дубровиці (1782–1804 рр.)» Якоба Гоффмана. Бібліографія налічує 514 позицій, серед них 156 архівних джерел.

Дослідження Руслани Шеретюк та Надії Стоколос стало важливим внеском до української історіографії, адже воно розглядає католицькі (часто читай — польські) ордени у контексті української історії та культури. Утім, авторкам не вдалося уникнути певної ідеалізації ордену піарів та їхньої освітньої системи, а також необгрунтованих закидів на рахунок освітньої системи Товариства Ісуса. Враховуючи, що обидві чернечі спільноти активно займались освітньою діяльністю, доцільним видавалось би порівняти їхні освітні системи. Постульований авторками погляд на єзуїтське шкільництво засвідчує, з одного боку, незнання чи небажання детальнішого ознайомлення з освітньою діяльністю інших орденів, окрім піарів, а з другого — некритичне ставлення до оцінок, успадкованих від радянської історіографії.

Bibliography

Chorny, Modest. *Vybrani pratsi*. Lviv, 2014.

Kiku, Veronika. «Iezuitskyi universytet u Lvovi (1758–1773), abo zakhyst “istyny zakonu”.» *Sotsium. Almanakh sotsialnoi istorii* 4 (2004): 101–113.

Kmet, Vasyl. «Iezuitskyi shliakhetskyi konvikt.» In *Entsyklopediia Lvova*, 2: 286. Lviv, 2008.

Kmet, Vasyl. «Istorychni studii u Lvivskii yezuitskii akademii (1661–1773).» *Kyivska Akademiia* 13 (2016): 173–203.

Kmet, Vasyl. «Lvivskyi yezuitskyi kolehium na tli kontrreformatsii u Rechi Pospolytii v XVI — pershii polovyni XVII st.» *Problemy arkhivoznavstva i dzhereloznavstva. Zb. nauk. pr. do 90-richchia vid d. nar. prof. V. Strelskoho*, Ser. «Istor. arkhivnoi spravy: spohady, doslidzh., dzherela» 4 (2001): 334–353.

Kmet, Vasyl. «Lvivskyi yezuitskyi universytet (1661–1773).» In *Encyclopedia. Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka*, I: 16–37. Lviv, 2011.

Kmet, Vasyl, and Yaroslav Prytula. «Grodzytskyi (Grodzicki) Faustyn.» In *Encyclopedia. Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka*, I: 415. Lviv, 2011.

Kyryliuk, Anna. «Dzherela z istorii rymo-katolytskykh monastyriv Volynskoi hubernii u fondakh Derzhavnoho arkhivu Zhytomyrskoi oblasti.» *Arkhivy Ukrainy* 2 (307) (2017): 132–140.

Kyryliuk, Anna. «Rehuliuivannia mainovoho zabezpechennia rymo-katolytskykh monastyriv u Rosiiskii imperii (kinets XVIII — XIX st.).» *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. Serii: istorychni nauky* 7 (308) (2016): 21–25.

Kyryliuk, Anna. «Skorochennia merezhi rymo-katolytskykh monastyriv u Volynskii hubernii u XIX st.: prychny ta naslidky.» *Kraieznavstvo* 3/4 (2015): 135–138.

Kyryliuk, Anna. «Zhanrovyi ta tematychnyi repertuar bibliotek rymo-katolytskykh monastyriv Volynskoi hubernii (kinets XVIII — pochatok XIX st.).» *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Serii: Istorychni nauky* 5 (354) (2017): 11–17.

Loshtyn, Nazarii. «Biblioteky monastyriv Lvivskoi latynskoi mytropolii XIV–XVIII st.: knyhoznavchi aspekty.» Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk, Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho, 2018.

Loshtyn, Nazarii. «Knyhy z istorii ta prava Rechi Pospolytoi u bibliotetsi yezuitskoho kolehiumu v Sambori.» *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho* 48 (2017): 601–614.

Shevchenko, Tetiana. *Yezuitske shkilnytstvo na ukrainskykh zemliakh ostannoï chverty XVI — seredyny XVII st.* Lviv: Svichado, 2005.

Seriakov, Serhii. «Iezuitske shkilnytstvo na ukrainskykh zemliakh Rechi Pospolytoi u druhii polovyni XVII st.» Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk, Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V.N. Karazina, 2004.

Sinkevych, Nataliia. *Laudare, benedicere, praedicare: Dominikanskyi orden na Volyni v kintsi XVI-na pochatku XIX st.* Kyiv: Kairos, 2009.

Stasiuk, Andrii. «Misionerska diialnist Ordenu frantsyskantsiv na Rusi XIII — pershoi tretyny XV st.» Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk, NAN Ukrainy, Instytut Ukrainoznavstva im. I. P. Krypiakevycha, Instytut narodoznavstva, 2016.

«Tsiborovska-Rymarovych Iryna Olehivna,» Osnovni publikatsii. Accessed April 5, 2019. <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/everlib/person/126711>